



PIOTR OKNIŃSKI

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Przełom lokacyjny w trzynastowiecznym Sandomierzu¹

Wszechstronna modernizacja struktur społecznych i ustrojowych, która ogarnęła w XIII w. ziemie polskie, uwzględniała między innymi transformację form życia miejskiego, realizowaną w ramach tzw. kolonizacji na prawie niemieckim². Zakładane w tym czasie miasta lokacyjne stawały się autonomicznymi podmiotami prawnymi, o własnym ustroju, terytorium i majątku³. Złożony proces formowania się takiej gminy nazywa się zazwyczaj przełomem lokacyjnym⁴. Późnośredniowieczna gmina miejska w Sandomierzu zaczęła wykształcać się już w 1. połowie XIII wieku na terytorium charakterystycznego cypla lessowego, odciętego stromą skarpą

¹ W niniejszym tekście rozwijam wątki, które sygnalizowałem już w artykule *Główne etapy formowania się miasta lokacyjnego w Sandomierzu w XIII–XIV wieku*, „Roczniki Historyczne”, R. 82: 2016, s. 79–106.

² S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, wyd. 2, Warszawa 2000, s. 26 i n. Zob. też: A. Wędzki, *Początki reformy miejskiej w środkowej Europie do połowy XIII wieku. Słowiańszczyzna Zachodnia*, Poznań 1974; K. Kamińska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. Studium historycznoprawne*, Toruń 1990; A. Körmendy, *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13.–14. Jahrhundert*, Poznań 1995.

³ B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Warszawa-Poznań-Toruń 1976, s. 67–97.

⁴ Idem, *Przełom w rozwoju miast środkowoeuropejskich w pierwszej połowie XIII wieku*, „Przełom Historyczny”, T. 67: 1976, z. 2, s. 219–243; S. Gawlas, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 133–162.

od doliny Wisły⁵. Dzieje sandomierskiego miasta lokacyjnego stanowią przedmiot systematycznych badań co najmniej od czasów opublikowania w 1879 r. klasycznej monografii tego miasta autorstwa Melchiora Bulińskiego⁶. Spośród ważniejszych prac poświęconych problematyce przełomu lokacyjnego w Sandomierzu należy wymienić zwłaszcza studium Tadeusza Lalika dotyczące jego lokacji w 1286 r.⁷ oraz pracę Feliksa Kiryka, który usystematyzował wiedzę o procesach urbanizacyjnych zachodzących w granicach dawnego województwa sandomierskiego w średniowieczu i wczesnej nowożytności⁸. Nieocenioną pomoc naukową stanowią też materiały wydane w atlasie historycznym Sandomierza pod redakcją Zdzisława Nogi⁹. Nowych inspiracji do dyskusji nad prawno-ustrojowym statusem miasta samorządowego w Sandomierzu dostarczyły ostatnio badania źródłoznawcze Henryka Seroka, Tomisława Giergiela i Roberta Jopa oraz Pawła Stróżyka, dotyczące historii przywileju lokacyjnego Sandomierza, jego pieczęci i herbu¹⁰. Dzieje tego miasta są też przedmiotem systematycznych badań archeologicznych¹¹. Z nowszej literatury należy wymienić zwłaszcza studia Andrzeja Buko nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem w Sandomierzu¹² oraz pracę Marka Florka, który ukazał przekształcanie się sandomierskiego centrum wczesnomiejskiego w późnośredniowieczne miasto lokacyjne¹³.

Ośrodek grodowo-miejski w Sandomierzu pełnił kluczowe funkcje centralne długo przed wkroczeniem kolonizacji na prawie niemieckim do Małopolski¹⁴.

⁵ A. Buko, *Warunki naturalne Sandomierza i elementy pierwotnej rzeźby terenu*, w: *Sandomierz: badania 1969–1973*, red. S. Tabaczyński, t. 1, Warszawa 1993, s. 19–48.

⁶ M. Buliński, *Monografia miasta Sandomierza*, Warszawa 1879.

⁷ T. Lalik, *Lokacja Sandomierza w roku 1286*, w: *Dzieje Sandomierza*, red. H. Samsonowicz, t. 1, *Średniowiecze*, red. S. Trawkowski, Warszawa 1993, s. 99–114.

⁸ F. Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994.

⁹ *Atlas Historyczny Miast Polskich*, red. R. Czaja, t. V, *Małopolska*, red. Z. Noga, z. 2, *Sandomierz*, red. Z. Noga, Sandomierz-Kraków 2014.

¹⁰ H. Seroka, *Herby miast małopolskich do końca XIII wieku*, Warszawa 2002, s. 22; idem, *Herby miasta królewskiego Sandomierza*, Sandomierz 2016, s. 8–10; T. Giergiel, R. Jop, *Dokument lokacyjny miasta Sandomierza z 1286 roku – forma kancelaryjna i edycje*, w: idem, *Dokument lokacyjny Leszka Czarnego dla Sandomierza z 1286 roku (Źródła do Dziejów Sandomierza, T. 1)*, Sandomierz 2015, s. 17–40; P. Okniński, *Główne etapy...*, s. 89 i n., 96 i n.; P. Stróżyk, *Raz jeszcze o pieczęci wielkiej miasta Sandomierza*, „Roczniki Historyczne”, R. 83: 2017, s. 103–122.

¹¹ Wyniki starszych badań przedstawiono w publikacji *Sandomierz: badania 1969–1973*, red. S. Tabaczyński, t. 1–2, Warszawa 1993–1996.

¹² A. Buko, *Początki Sandomierza*, Warszawa 1998.

¹³ M. Florek, *Sandomierski ośrodek grodowo-miejski w średniowieczu. Przemiany przestrzenne i funkcjonalne*, Warszawa 2005.

¹⁴ A. Teterycz-Puzio, *Geneza województwa sandomierskiego. Terytorium i miejsce w strukturze państwa polskiego w średniowieczu*, Słupsk 2001.

Już od wczesnego średniowiecza należał do głównych siedzib władzy książęcej¹⁵ i funkcjonował jako emporium handlowe na szlaku biegnącym na Rus'¹⁶. Z czasem zaczął również pełnić rolę centrum administracji kościelnej jako siedziba archidiacona, poświadczonego po raz pierwszy w 1207 r.¹⁷ Jedyny znany, zachowany do dzisiaj sandomierski przywilej lokacyjny został wystawiony dopiero w 1286 r. przez Leszka Czarnego¹⁸, w dyplomie tym można jednak wskazać poszlaki świadczące o wcześniejszych próbach stworzenia w Sandomierzu gminy lokacyjnej¹⁹. W jednej z formuł końcowych dyplomu unieważniono mianowicie starsze, nieokreślone przywileje w sprawie tego miasta (*super predicta civitate*), wystawione jeszcze przez Bolesława Wstydlivego lub jego poprzednika (*vel ab antecessore ipsius*). Samemu Bolesławowi wypomniano, że nie zatroszczył się o odbudowę Sandomierza spustoszonego przez Tatarów. Początek kolonizacji na prawie niemieckim w Małopolsce przypadł rzeczywiście jeszcze na okres rządów ojca Bolesława, Leszka Białego (1194–1227). Za najstarszy etap przełomu lokacyjnego w większych polskich miastach w tym okresie uważa się zwykle utworzenie obdarzonej immunitetem gminy obcych kupców pod przewodnictwem sołtysa²⁰. Dopiero następnym krokiem była całkowita reforma stosunków prawnych i własnościowych, prowadząca do wykształcenia się autonomicznej gminy lokacyjnej. Trzeba też dodać, że do połowy XIII wieku zakładanie miast na ziemiach polskich odbywało się bez wystawiania przywilejów lokacyjnych²¹. O powstaniu gminy kupieckiej w Sandomierzu na długo przed lokacją z roku 1286 zdaje się świadczyć wzmianka w dokumencie

¹⁵ T. Lalik, *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu. Prowincja, księstwo, województwo*, w: *Studia Sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego*, red. T. Wąsowicz, J. Pazdur, [Warszawa] 1967, s. 39–109.

¹⁶ T. Wąsowicz, *Sandomierska sieć drożna w wiekach średnich*, *ibidem*, s. 111–130.

¹⁷ J. Szymański, *Wczesnośredniowieczne kanonickie środowisko zawichojsko-sandomierskie*, „Roczniki Humanistyczne”, R. 12: 1964, nr 2, s. 221 i n.

¹⁸ Edycja na podstawie oryginału: T. Giergiel, R. Jop, *Dokument...*, s. 45–53. Starsza edycja na podstawie osiemnastowiecznego odpisu z materiałów Adama Naruszewicza: *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. III, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1858, nr 63.

¹⁹ Zwracał na to uwagę już J. Krzyżanowski, *Polityka miejska Bolesława Wstydlivego*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 390–391.

²⁰ B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s. 82–83; A. Rutkowska-Płachcińska, *Gmina miejska w początkach XIII w. w Polsce*, w: *Wieki średnie – medium aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60. rocznicę urodzin*, red. A. Gieysztor, M.H. Serejski, S. Trawkowski, Warszawa 1962, s. 143–150; S. Gawlas, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w I. połowie XIII wieku*, „Archaeologia Historica Polona”, T. 23: 2015, s. 7–56.

²¹ A. Gieysztor, *Les chartes de franchises urbaines et rurales en Pologne au XIIIe siècle*, w: *Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIV siècle. Actes du Colloque international, Spa, 5–8 IX 1966*, Bruxelles 1968, s. 103–125.

Bolesława Wstydlivego z 1260 r., zatwierdzającym uposażenie klasztoru cystersów w Wąchocku²². Zgodnie z omawianym ustępem, w nieokreślonym czasie Piotr, syn niewymienionego z imienia sołtysa (*Petro filio sculteti*), wraz z Janem i Stefanem, synami Lamberta, sprzedał cystersom dział ziemi położony między Kamieniem a Ostrowem za sumę 40 grzywien czystego srebra. Z dyplomu tego wynika również, że po transakcji zakonnicy uzyskali kolejny dział ziemi w tej okolicy, tym razem od kolegiaty sandomierskiej, w zamian za posiadłość bliżej nieokreślonego Mikołaja, syna Hugona. Ta ostatnia zmiana własnościowa została zatwierdzona osobnym dokumentem Bolesława z 1243 r. Doprecyzowano w nim, że dawny majątek Mikołaja znajdował się przy Sandomierzu (*iuxta ipsam civitatem*)²³. Transakcja, w której jako jedna ze stron wystąpił syn sołtysa, musiała nastąpić jeszcze przed rokiem 1243, a wzmiankowany w 1260 r. sołtys mógł być przełożonym najstarszej gminy kupców w Sandomierzu.

Szczególnie istotnym aspektem procesów lokacyjnych na ziemiach polskich była rozbudowa struktur organizacji życia religijnego, które musiały sprostać potrzebom mieszkańców planowanych gmin miejskich. W większych ośrodkach już w I. połowie XIII wieku do typowych rozwiązań należało ufundowanie klasztoru dominikańskiego, zwykle przy istniejącym wcześniej kościele parafialnym, a następnie przeniesienie siedziby parafii do innego kościoła, położonego bliżej centrum kształtującego się osadnictwa miejskiego. Towarzyszyła temu fundacja klasztoru franciszkanów, rzadziej też założenie szpitala²⁴. Dzięki staraniom biskupa Iwona Odrowąża dominikanie osiedli w 1226 r. także na Wzgórzach Staromiejskich w Sandomierzu, przy kościele parafialnym św. Jakuba²⁵. Datę taką wskazują IV i V

²² M. Niwiński, *Opactwo Cystersów w Wąchocku. Fundacja i dzieje uposażenia do końca wieków średnich*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU, Seria II, t. 43 (Ogólnego zbioru t. 68), Kraków 1930, s. 158–163. Por. starsza edycja w: *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, wyd. F. Piekosiński, cz. I (*Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. 1), Kraków 1874, nr 61. Dokument ten jest falsyfikatem, sporządzonym zapewne około 1318 r., bazuje on jednak niewątpliwie na autentycznym dokumencie książęcym z 1260 r. i może na jakichś zapisach klasztornych, zob. M. Niwiński, *Opactwo Cystersów...*, s. 7 i n.

²³ *Zbiór Dokumentów Małopolskich*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Wrocław 1969, cz. 4, nr 875; T. Lalik, *Sandomierz w świetle...*, s. 61–62. Zob. także opis lokalizacji wsi Kamień w dobrach cystersów w Wąchocku u Jana Długosza, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przędziecki, t. III, Kraków 1864, s. 409: *Kamyen, villa sub parochia de Sancto Petro in Sandomiria sita*.

²⁴ M. Słoń, *Fundatio civitatis. Program fundacyjny procesu lokacyjnego na przykładzie Wrocławia, Krakowa i Poznania*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji międzynarodowej w Łądku Zdroju, 28–29 października 2002 roku*, red. C. Buško, M. Gołbiński, B. Krukiewicz, Wrocław 2006, s. 227–245.

²⁵ Z. Gołubiewowa, *Kościół dominikański pw. św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stuleciu i jego dekoracja architektoniczna*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, red. J. Kłoczow-

redakcja *Katalogu biskupów krakowskich* oraz Jan Długosz²⁶. Długosz podał też, że w tym czasie ufundowany został kościół św. Pawła, który przejął rolę siedziby parafii²⁷. Możliwe zatem, że pierwsze próby utworzenia gminy lokacyjnej w Sandomierzu za czasów Leszka Białego skoncentrowały się właśnie na Wzgórzach Staromiejskich, przede wszystkim w rejonie dzisiejszej ulicy Staromiejskiej łączącej kościoły św. Jakuba i św. Pawła²⁸. Jedynym śladem zainteresowania sytuacją Sandomierza ze strony następcy Leszka, Bolesława Wstydliwego i jego siostry Salomei, było ufundowanie tu konwentu franciszkańskiego, do czego doszło krótko przed rokiem 1243²⁹. W 1245 r. odbyła się nawet w Sandomierzu kapituła prowincjonalna, w trakcie której Salomea wstąpiła do zakonu klarysek³⁰. Wkrótce jednak franciszkanie zostali przeniesieni do Zawichostu, gdzie prowadzili szpital³¹. Rozwój osadnictwa na Wzgórzach Staromiejskich został natomiast wstrzymany przez najazd tatarski z lat 1259–1260³². Przypomnijmy, że Bolesław nie podjął inicjatywy odbudowy miasta, co wypomniał mu w przywileju lokacyjnym z 1286 r. Leszek Czarny³³.

Wznowienie procesu lokacyjnego w Sandomierzu nastąpiło więc dopiero za rządów Leszka, który objął rządy w Małopolsce po śmierci Bolesława w 1279 r. Operacje osadnicze zatwierdzone dokumentem z 1286 r. objęły tym razem Wzgórze Miejskie, graniczące od południa ze Wzgórzem Katedralnym z podgrodzium i kolegiatą. Rozległe Wzgórze Miejskie leżało co prawda w oddaleniu od przeprawy przez Wisłę i starego traktu handlowego biegnącego przez Wzgórze Staromiejskie, przedstawiało jednak lepsze walory obronne. Od zachodu było ograniczone

ski, t. II, Warszawa 1975, s. 9–196; M. Florek, *Kościół św. Jakuba i dawny klasztor dominikanów w Sandomierzu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, T. 42: 1994, nr 1, s. 3–25.

²⁶ *Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. J. Szymański, *Monumenta Poloniae Historica*, seria II, t. X, cz. 2, Warszawa 1974, s. 60, 92; *Ioannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. V–VI, wyd. D. Turkowska, Warszawa 1964, s. 246; idem, *Liber beneficiorum...*, t. III, s. 454–455. Zob. także J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, Lublin 1956, s. 292.

²⁷ F. Kiryk, *Kościół i parafia św. Pawła w Sandomierzu w okresie staropolskim*, w: *Ecclesia – cultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana Siostrze Profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, red. P. Kras et al., Kraków 2006, s. 105–127.

²⁸ M. Florek, *Sandomierski ośrodek...*, s. 36. Zob. także S. Gawlas, *Ulica a zmiany krajobrazu miejskiego w okresie lokacji*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, T. 47: 1999, nr 1–2, s. 3–25.

²⁹ D. Karczewski, *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja wewnętrzna*, Kraków 2012, s. 50.

³⁰ *Rocznik małopolski*, wyd. A. Bielowski, *Monumenta Poloniae Historica*, t. III, Lwów 1878, s. 168–169.

³¹ T. Lalik, *Zawichost we wcześniejszym średniowieczu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, T. 40: 1992, nr 2, s. 148.

³² Idem, *Sandomierz w świetle źródeł pisanych*, w: *Sandomierz: badania...*, t. 1, s. 63–64.

³³ *Dokument lokacyjny...*, s. 52.

wąwozami, a od wschodu skarpą i doliną Wisły. Przenosiny osadnictwa miejskiego wywołały na pewno poważne zmiany własnościowe, które musiały uderzyć w podstawy majątkowe miejscowych instytucji kościelnych, zwłaszcza kolegiaty. Z dokumentu immunitetowego z 1284 r. wynika, że do uposażenia kolegiaty należały w tym czasie dwa żrebia obok miasta (*circa civitatem Sandomiriensem*)³⁴, a w późniejszym o dwa lata przywileju lokacyjnym wzmiankowano jedną karczmę biskupią i dwie kolegiackie położone w promieniu jednej mili od miasta. W 1292 r. Władysław Łokietek włączył do prebendy kustodii kapituły sandomierskiej cztery żrebia we wsi Piekary, rekompensując w ten sposób kustoszowi Zygrydowi konfiskatę wsi Sokolniki, która została wcielona do uposażenia Sandomierza jeszcze przez Leszka Czarnego³⁵. Możliwe, że z powodu tej konfiskaty około 1286 r. Zygryd ustąpił z podkanclerstwa³⁶. Warto dodać, że klaryski krakowskie pamiętały jeszcze w XV wieku, iż w związku z lokacją Sandomierza odebrano im wieś Kobierniki³⁷.

Całkowita translokacja Sandomierza uzmysławia skalę aspiracji politycznych Leszka, który po stłumieniu buntu możnych w 1285 r. starał się w ten sposób wykreować nowy punkt oparcia władzy książęcej w ziemi sandomierskiej³⁸. Poszczególne klauzule przywileju lokacyjnego świadczą o ambitnym planie wypromowania prężnego centrum handlu i rzemiosła. Wśród rozmaitych wolności i praw nadanych mieszczanom należy wspomnieć przede wszystkim o prawie całkowitego składu, zastosowanym przy tej okazji po raz pierwszy na terenie Małopolski. Nowością było także tzw. prawo mili, zabraniające utrzymywania tabern w promieniu mili od gminy lokacyjnej. Nie obowiązywało ono jedynie w odniesieniu do wspomnianych karczm należących do biskupa i kapituły. Leszek zgodził się nawet, aby miasto było własną monetą denarową, choć pod książęcym stemplem i według wartości monety publicznej³⁹. Zezwolił także na organizowanie dwutygodniowego jarmarku w dzień Wniebowzięcia patronki kolegiaty. Gmina lokacyjna uzyskała rozległe uposażenie składające się z 220 łanów frankońskich, spośród których 20 przeznaczono na pastwiska. Przedsięwzięciu towarzyszyło wytyczenie szachownicowo-blokowego

³⁴ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. I, Kraków 1876, nr 104.

³⁵ *Ibidem*, nr 120.

³⁶ Z. Mazur, *Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego*, Wrocław 1975, s. 173–174. Zob. także P. Okniński, *Główne etapy...*, s. 86, przyp. 45.

³⁷ J. Długosz, *Liber beneficiorum...*, t. III, s. 319.

³⁸ Ukazał to T. Lalik, *Lokacja...*, s. 100–101. Zob. także P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa. Książę Leszek Czarny*, Warszawa 2000, s. 422 i n.

³⁹ B. Paszkiewicz, *Kraków, Sandomierz i mennictwo Władysława Łokietka*, w: *Miasta, ludzie, instytucje, znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 765–788.

układu zabudowy z rozległym rynkiem⁴⁰, prawdopodobnie równocześnie przystąpiono do budowy pierwszych wałów drewniano-ziemnych⁴¹. Lokację powierzono Witkowi, który pochodził zapewne z Krakowa i pełnił już funkcję żupnika. To właśnie on został pierwszym wójtem dziedzicznym Sandomierza⁴². Do uposażenia wójtostwa włączono osiem łanów zwolnionych od opłat, szóstą część opłat z łanów, dworzyszcz i ogrodów w uposażeniu miasta oraz z urzędzeń targowych, dochody z topni srebra, rzeźni i łaźni oraz trzecią część opłat sądowych. Oprócz tego wójtowie mieli prawo do zbudowania czterech zwolnionych z opłat młynów na Wiśle i pobierania szóstej części dochodu górniczego w razie odkrycia złóż złota, srebra, miedzi lub ołowiu w granicach miasta. Mogli też polować na dzikie zwierzęta na gruntach miejskich.

Lokacji na Wzgórzu Miejskim w 1286 r. musiała towarzyszyć reorganizacja istniejących struktur kościelnych. Już w dokumencie lokacyjnym Leszek Czarny pozwolił na erygowanie za zgodą biskupa osobnej parafii dla mieszczan (*parrochia specialis*) przy kościele św. Piotra na Wzgórzu Gostomianum⁴³. W tym samym czasie władca przekazał konwentowi dominikanów działkę w obrębie obwałowań miejskich pod budowę klasztoru (*pro domo construenda et habenda*), chcąc zapewnić zakonnikom schronienie przed przyszłymi najazdami⁴⁴. Na działce tej powstał klasztor i kościół św. Marii Magdaleny. Nowy konwent dominikański trafił jednak pod zwierzchnictwo starszego konwentu przy kościele św. Jakuba na Wzgórzach Staromiejskich⁴⁵. W trosce o integralność miejskiego majątku i wysokość własnych dochodów z miasta książę uregulował też relacje gospodarcze dominikanów

⁴⁰ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2: *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 196–206.

⁴¹ P. Okniński, *Główne etapy...*, s. 87. Por. M. Florek, *Najstarsze fortyfikacje miejskie Sandomierza w świetle ostatnich odkryć archeologicznych*, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 55: 2003, s. 211–230; idem, *Sandomierski ośrodek...*, s. 44–46. Autor proponował przesunięcie budowy obwarowań w Sandomierzu dopiero na okres około 1321 r., opinia ta nie została jednak w wystarczającym stopniu uargumentowana. Przeczy jej również wymowa kilku źródeł pisanych, zob. Z. Mazur, *Dwa dokumenty Leszka Czarnego dla dominikanów sandomierskich*, „Studia Historyczne”, T. 12: 1969, s. 608: *aream in munitione eiusdem civitatis limitatam et signis notabilibus assignatam*; *Kronika katedralna krakowska* (wydana jako *Rocznik kujawski*), wyd. A. Bielowski, *Monumenta Poloniae Historica*, t. III, s. 207: *Quem dux Lestco [...] Cracovie et Sandomirie civitatem circumfodi iussit et cum lignis blancari*.

⁴² J. Ptaśnik, *Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich*, cz. 1, „Rocznik Krakowski”, R. 15: 1913, s. 33 i n.

⁴³ R. Kunkel, P. Mrozowski, *Kościół św. Piotra w Sandomierzu. Analiza historyczno-architektoniczna*, w: *Sandomierz: badania...*, t. 2, s. 144–157.

⁴⁴ Z. Mazur, *Dwa dokumenty...*, s. 608.

⁴⁵ W. Gliński, *Dominikański kościół św. Marii Magdaleny w Sandomierzu w świetle badań archeologicznych*, w: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Le-

i mieszczan. W przywileju lokacyjnym zabronił zakonnikom sprzedaży ryb łowiomych w Wiśle, potwierdził też prawo dominikanów do młyna na łodzi, jednak pod warunkiem, że nie zostanie on przeniesiony w inne miejsce lub zastąpiony innym młynem. W osobnych dokumentach książę zarządził, by darowizny świadczone przez mieszczan w nieruchomościach wypłacane były zakonnikom w formie pieniężnych ekwiwalentów, zezwolił dominikanom na wybudowanie nowego młyna⁴⁶ i oddał im młyn wzniesiony przez siebie pod grodem⁴⁷. Peryferyjne umiejscowienie działki dominikańskiej, położonej przy samym wale, nawiązywało do ówczesnych standardów lokalizacji klasztorów mendykanckich w przestrzeni miejskiej. Tak samo należy ocenić podobne położenie szpitala Św. Ducha, ufundowanego w 1302 r. przez kasztelana krakowskiego Żegotę na północy, w rejonie późniejszej bramy Opatowskiej⁴⁸. Lokalizacja świątyni parafialnej św. Piotra, znajdującej się poza obszarem objętym lokacją z 1286 r., wydaje się nietypowa i mogła wynikać z konieczności dostosowania miejskiej sieci kościelnej do wcześniejszych stosunków własnościowych i topograficznych. Położony na zachód od centrum gminy lokacyjnej kościół św. Pawła pozostał świątynią parafialną przedmieścia krakowskiego na terenie dawnego starego miasta. W rachunkach świętopietrza za lata 1325–1327 kościół ten określono jako leżący na przedmieściu Sandomierza (*in preurbio civitatis Sandomiriensis*)⁴⁹. W tym samym źródle wzmiankowano kościół św. Wojciecha, efemeryczną farę przedmieścia północnego⁵⁰.

Szczególne względy Leszka Czarnego wobec Sandomierza znalazły dobitny wyraz w przepisach regulujących sytuację prawno-ustrojową gminy lokacyjnej. Książę zezwolił mieszczanom na organizowanie sądów bożych pod swoją nieobecność i obiecał, że nie ustanowi nad miastem landwójta. Zastrzegł też, że organizowanym trzy razy do roku sądom wielkim powinien przewodzić nie tylko wójt dziedziczny, lecz także wierny księciu rycerz lub mieszczanin. Zasady porządku sądowego w Sandomierzu określały zwyczaje prawa magdeburskiego, nadawane

nartowicz, Wrocław-Opole 2006, s. 547–558; D. Burdzy, *Sandomierski klasztor św. Marii Magdaleny w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość”, T. 108: 2007, s. 219–224.

⁴⁶ Z. Mazur, *Dwa dokumenty...*, s. 606–608.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 609–610.

⁴⁸ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. II, Kraków 1886, nr 520; K. Antosiewicz, *Szpital i kościół Św. Ducha w Sandomierzu*, „Studia Sandomierskie”, T. 2: 1981, s. 265–274; M. Starnawska, *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999, s. 133–135.

⁴⁹ *Acta Camerae Apostolicae*, t. I, 1207–1344, wyd. J. Ptaśnik, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 1, Kraków 1913, nr 139, s. 166.

⁵⁰ *Ibidem*, nr 139, s. 166; M. Florek, *Sandomierski ośrodek...*, s. 48.

większym miastom Małopolski poczynając od czasu lokacji Krakowa w 1257 r.⁵¹ Prawo magdeburskie umożliwiło między innymi powołanie załóżków samorządu komunalnego w postaci rady miejskiej. Działalność takiej instytucji stawała się następnie warunkiem emancypacji prawno-ustrojowej gminy miejskiej⁵². Nieprzypadkowo pierwszy przekaz świadczący o traktowaniu mieszczan sandomierskich jako podmiotu prawnego pochodzi jeszcze z czasu rządów Leszka: nadając dominiakanom wspomnianą działkę na terenie Sandomierza, powołał się on na zgodę wójta i wspólnoty mieszczan (*cives universi*). Zgodnie z tym samym dyplomem, legaty świadczone przez mieszczan w nieruchomościach na rzecz konwentu miały być uzależnione od zgody władcy, wójta i wszystkich mieszczan⁵³. Pierwsza wzmianka poświadczająca istnienie rady miejskiej w Sandomierzu znajduje się jednak dopiero w protokole procesu biskupa krakowskiego Jana Muskaty z roku 1306. Rajcy zostali wymienieni tam zbiorczo, po wójcie dziedzicznym Marku: *Marcus, advocatus Sandomiriensis et consules civitatis ibidem*⁵⁴. Mimo więc zaszczerpienia prawa magdeburskiego w Sandomierzu na etapie lokacji w 1286 r., wydaje się, że organy samorządu komunalnego wykształcały się tutaj stopniowo. Nie ma też dowodów na posługiwanie się w XIII wieku przez władze miasta własną pieczęcią⁵⁵.

W realizacji ambitnych planów Leszka względem Sandomierza przeszkodziła śmierć księcia w 1288 r. i późniejszy zamęt polityczny w Małopolsce⁵⁶. Być może z tego powodu miasto nie egzekwowało prawa składu. Próby takie wywo-

⁵¹ S. Estreicher, *Kraków i Magdeburg w przywileju fundacyjnym krakowskim*, w: *Ku uczczeniu Bolesława Ulanowskiego*, Kraków 1911, s. 403–435. Ostatnio szerzej w tej sprawie zob. M. Mikula, *Prawo miejskie magdeburskie (Ius municipale magdeburgense) w Polsce XIV – pocz. XVI w. Studium o ewolucji i adaptacji prawa*, Kraków 2018.

⁵² S. Gawlas, *O kształt...*, s. 36. Por. M. Starzyński, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, Kraków 2010, s. 21 i n.

⁵³ Z. Mazur, *Dwa dokumenty...*, s. 608.

⁵⁴ *Analecta Vaticana*, wyd. J. Ptaśnik, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 3, Kraków 1914, nr 121, s. 82–83.

⁵⁵ P. Okniński, *Główne etapy...*, s. 89 i n. Polemizuję tu z opinią badaczy, którzy przyjmują istnienie trzynastowiecznej pieczęci Sandomierza, pochodzącej rzekomo z okresu rządów Leszka Czarnego, zob. M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 192; H. Seroka, *Herby miast...*, s. 22; idem, *Herby miasta...*, s. 8–10; T. Giergiel, R. Jop, *Dokument lokacyjny...*, s. 27 i n. Szerzej na temat genezy polskich kancelarii miejskich zob. P. Okniński, *Uwarunkowania początków rozwoju polskich kancelarii miejskich na przykładzie Krakowa (do 1312 r.)*, w: *Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV–XVIII stulecia*, red. A. Adamska, A. Bartoszewicz, M. Ptaszyński, Warszawa 2017, s. 27–45.

⁵⁶ Burzliwe wypadki w Małopolsce do momentu objęcia rządów przez Władysława Łokietka omawia T. Nowakowski, *Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski w latach 1288–1306*, Bydgoszcz 1992.

łałyby zresztą z pewnością opór mieszczan krakowskich. Miasto lokacyjne zajęło w ostateczności mniejsze uposażenie od zaplanowanego, skoro w połowie XVI wieku szacowano je na 92 łany chełmińskie⁵⁷. Nie można wszakże wykluczyć, że pierwotne, trzynastowieczne uposażenie Sandomierza zmniejszało się z biegiem czasu, może już w wyniku represji za udział w buncie wójta Alberta z lat 1311–1312⁵⁸. Bunt przeciw rządowi Władysława Łokietka wyznacza niewątpliwie ważną cezurę w dziejach Sandomierza⁵⁹. Miasto pod przywództwem wójta dziedzicznego Witka okazało jednak po raz pierwszy nieposłuszeństwo Łokietkowi już kilka lat wcześniej, u schyłku rządów czeskich, prawdopodobnie w 1305 r.⁶⁰ Po złamaniu oporu mieszczan książę obsadził wójtostwo dziedziczne Sandomierza swymi stronnikami, zaś Witek i jego syn Konrad musieli szukać schronienia w Krakowie, gdzie uczestniczyli nawet w pertraktacjach pokojowych zapośredniczonych przez biskupa Jana Muskatę⁶¹. Dawny zasadzka Sandomierza odzyskał wójtostwo jeszcze raz krótko przed buntem wójta Alberta, utracił je jednak w trakcie rebelii⁶². Podzielił zapewne los większości pozostałych przywódców wystąpienia, skazanych na okrutną śmierć. Gniew księcia nie sięgnął natomiast syna Witka, który pozostał aktywny w Krakowie również po upadku buntu⁶³. Stłumienie rebelii oznaczało tym razem nie tylko kolejną zmianę na sandomierskim wójtostwie dziedzicznym, lecz także trwałe podporządkowanie gminy miejskiej władzy książęcej, a wkrótce królewskiej. Nadrzędność władcy znalazła wyraźne odbicie w legendzie najstarszej pieczęci Sandomierza, wprowadzonej do użytku zapewne niedługo po koronacji Władysława Łokietka z 1320 r. Zgodnie z brzmieniem

⁵⁷ *Lustracja dóbr królewskich województwa sandomierskiego 1564–1565*, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963, s. 82–83; H. Rutkowski, *Z dziejów Sandomierza w okresie Odrodzenia*, w: *Studia Sandomierskie...*, s. 291; T. Lalik, *Lokacja Sandomierza...*, s. 104.

⁵⁸ P. Okniński, *Główne etapy...*, s. 87.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 91 i n.

⁶⁰ E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Kraków 2009 (wyd. 2), s. 74; S.A. Sroka, *Kontakty Władysława Łokietka z Węgrami w świetle nowych dokumentów*, „Studia Historyczne”, T. 38: 1995, z. 3, s. 304–307; A. Marzec, *Urzednicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*, Kraków 2006, s. 20 i n.

⁶¹ Konrad wystąpił wśród świadków dokumentu wystawionego w Krakowie przez wójta Alberta i trzech rajców 6 VIII 1306 r., a więc krótko przed wydaniem miasta Łokietkowi: *Kodeks dyplomatyczny katedry...*, cz. I, nr 113. W sprawie interpretacji dokumentu zob. A. Kłodziński, *Jeden, czy dwa bunty wójta Alberta?*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby...*, s. 348–349; M. Starzyński, *Civitas nostra Cracoviensis. Szkic do polityki miejskiej Kazimierza Wielkiego*, w: *Kazimierz Wielki. Historia i tradycja*, red. M. Jaglarz, Niepołomice-Kraków 2010, s. 39.

⁶² E. Długopolski, *Bunt wójta Alberta*, „Rocznik Krakowski”, R. 7: 1905, s. 160–162.

⁶³ J. Ptaśnik, *Studia nad patrycjatem...*, s. 37–38.

inskrypcji, głównym dysponentem pieczęci miasta był właśnie król: + S(igillum)
· REGIS : POLONIE · ET · CIVITATIS · SANDOMIRIE⁶⁴.

⁶⁴ M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 112–114; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie...*, s. 192–193; M. Rokosz, „*Sigillum regis... et civitatis*”. *O pieczęci wielkiej Sandomierza*, w: *Heraldyka i okolice. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Krzysztofowi Kuczyńskiemu w 65 rocznicę urodzin*, red. A. Rachuba, S. Górczyński, H. Manikowska, Warszawa 2002, s. 311–321; H. Seroka, *Herby miast...*, s. 104–105. Odmienne stanowisko w kwestii datowania tej pieczęci wyraził ostatnio P. Stróżyk, *Raz jeszcze o pieczęci...*, s. 103–122. Badacz ten twierdzi, że czternastowieczna pieczęć Sandomierza powstała w wyniku przerobienia tłoka starszej, domniemanej pieczęci z czasów panowania Wacława II. Sam jednak zauważa, że jest to jedynie hipoteza: „Autopsja tłoka pieczętnego nie ujawnia bezpośrednio zachowanych śladów wtórnej ingerencji rytownika, pozwala jednak na dokonanie pewnych spostrzeżeń, które wskazują na możliwość przerabiania inskrypcji” (s. 112). Podstawy tej koncepcji zasługują niewątpliwie na bardziej szczegółową dyskusję.